

УДК 930.2(497)“20”

doi 10.46793/LZ-LIV2.075D

ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Примљен: 10. 08. 2024.

Прихваћен: 09. 09. 2024.

Др Оливера Драгишић*

виши научни сарадник

Институт за новију историју Србије, Београд

КРАЈ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ: ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЈА НАРАТИВА У КРЕМПТОНОВОЈ СИНТЕЗИ

Апстракт: У раду се преиспитује историографска интерпретација историје Балкана после Другог светског рата британског историчара Ричарда Џ. Кремптона. Проблематизован је синтетички приступ сложеним историјским процесима, раздобљима и просторима, а у центру проблема налази се употреба језика, те комуникација између историчара и читалаца. Проблем је представљен на неколико примера из увода синтезе. Синтетички историографски језик британског историчара пренебрегава нека од питања која су важна у националним дискурсима балканских народа. Једно од њих је и питање перцепције српског етничког простора током Другог светског рата кроз совјетски мобилизациони план у партизанском рату на Балкану.

Кључне речи: Балкан, Ричард Џ. Кремптон, историографија, наратив, језик

*

Да би неко историографско дело испунило своју функцију – да читалац разуме шта се у прошлости десило, оно мора рачунати на пријем, односно на рецепцију читалаца. Са друге стране, читање представља активан мисаони процес и подразумева одређени степен интересовања за неку тему, као и ниво претпостављених компетенција, односно знања.¹ Као што књижевни текст не успева да обухвати сву сложеност живота, па неминовно остаје недоречен, тако и историографски текст не може у тоталу обухватити прошлу стварност. Проблем постаје сложенији када је комплексна прошла стварност интерпретирана у синтезама, какве су, рецимо, уџбеници историје или прегледи великих епоха или компликованих простора као што је случај у синтези британског историчара Ричарда Џ. Кремптона, *Балкан после Другог светског рата*.²

* nowrunlolarun@gmail.com

¹ Изер, Волфганг, *Интеракција између текста и читаоца*, Књижевна критика, XX, 1989, стр. 51; Петковић, Мина, Стратегије читања у приповеци Лето Радована белог Марковића, Семинарски рад, Ниш: 2015.

² Кремптон, Џ. Ричард, *Балкан после Другог светског рата*, Београд: Clio, 2003;

Због тога што представљају сублимирану интерпретацију прошлости, у синтезама се неминовно јављају празнине, сиви простор, нејасноће или провалије у логици текста. У синтетичким текстовима узрочно-последична веза, односно каузалност догађаја у историји обично прва страда. Празнине које читалац опажа док кроз процес читања савлађује одређену синтезу уједно представљају и простор кроз који он бива увучен у текст. Те празнине читалац превазилази својом жељом за коментаром и тако потенцијално настају нови текстови као одговори на неадекватну интерпретацију прошлости.

У којој мери ће читалац разумети текст и креирати сопствени однос према њему зависи од раскорака између његовог знања о датој теми и текста саме синтезе. Што је раскорак између читаоачеве позиције и текста већи, то је активност читања, учешћа у тексту и креирање сопственог мишљења о њему интензивнија. Раскорак између британског историографског синтетичког интерпретирања балканске прошлости и балканског читаоца је велики. Тај раскорак заснован је на дијаметрално супротним позицијама које су земље писца историје и читаоца историје имале током периода Хладног рата. Писац припада англофоној историографској школи империје која је у историјском процесу била субјекат (центар моћи) у историјским збивањима, док читалац историје припада никада довољно развијеним, а неретко и колонизованим балканским историографским школама, насталим у земљама које су биле објекат у историјским збивањима. Писац и читалац историје се, дакле, налазе на супротним странама историјског искуства.

Потребу за анализом језика и наратива у Кремптоновој синтези, појачава чињеница да је то једна од најреферентнијих књига када је у питању балканска историја, те да се, по правилу налази на готово свим списковима литературе на студијама историје. Синтезе, као вид приручника, користе новинари, политичари и шира публика, што додатно проблематизује употребу језика у њој. Пошто контролу над читачевим доживљајем и знањем увек има текст, потребан је висок степен знања и самосвести како би се из домена његове контроле изашло. Тада се отвара ново поље стваралаштва.

Ричард Џ. Кремптон (1940), студирао је у Даблину, а основне студије историје завршио је на Оксфорду, магистрирао је на University of London, а докторирао на University of Kent of Canterbury. На Оксфорду је предавао историју Источне Европе, са посебним фокусом на историју Бугарске. Његово интересовање за Балкан спада у међупростор његових интересовања за Источну Европу и Бугарску. Написао је веома утицајну историју Бугарске која је у бугарској историографији доживела снажне критике. На Википедији пише да је књигом о историји Бугарске креирао важан извор знања о Балкану на енглеском језику. На српски језик је његова синтеза балканске историје после Другог светског рата преведена 2003. године (Превод: Ксенија Тодоровић).

Историографски језик Кремптонове синтезе: неколико примера

Домаћа историографија поседује извештајан степен саморефлексије, али, уз малобројне изузетке, историографски језик није био често у фокусу научних преиспитивања.³ Опомена да се на тај проблем мора обратити више пажње, недавно су стигле из немачке историографије, која, слично балканским историографијама, трпи инвазију енглеског језика и наратива.⁴ Немачки истраживачи су приметили неколико трендова важних за ову тему. Прво, да је енглески језик један од највећих проблема са којим се суочавају научници у хуманистици који стварају и истражују изван енглеског говорног подручја. Проблем је најизраженији у домену развоја стручне терминологије не-енглеских језика. Даље, да доминација енглеског језика доприноси глобалном униформисању научног дискурса који обликују најпре америчка, потом и енглеска наука (овде ваља додати да на балкански научни простор тај језик посредно стиже преко немачке хуманистике која је претходно наративе преузела из англосаксонске науке). Резултат је даља стандардизација знања. Један од начина да се ствари поправе је да се проговори сопственим језиком. Проблему стандардизације и адаптације англофоним облицима мишљења и изражавања у науци доприноси и квантификација науке која је у тесној спрези са зарадом научника. У таквом научном систему научници нису заинтересовани за преиспитивање научних наратива и језика.

³ Јовановић, Мирослав, *Језик и друштвена историја. Против Вука*, Београд: Службени гласник, 2022; Nataša Milićević, *Upporedna analiza radova Instituta za noviju zgodovinu i Instituta za noviju istoriju Srbije, Tokovi istorije 1-2/2000*, 111-128; Đorđe Stanković, Ljubodrag Dimić, *Istoriografija pod nadzorom (Prilozi istoriji istoriografije)* I, Službeni list: Beograd, 1996; Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi naučne kritike. Srpska istoriografija i svet*, Beograd: INIS, 211, 221; Milićević, Nataša, Marković Peđa, *Serbian Historiography in the Time of Transition*, *Istorija 20. veka*, 1-2007, 145-166; Коста Николић, *Прошлост без историје. Полемике у југословенској историографији (1961-1991), Главни токови*, Београд: ИСИ, 2003; Bjelajac, Mile, „Istoriografija o građanskom ratu u Jugoslaviji 1941-1945“, *Istorija 20. veka* 1/1997, 129-144; Petranović, Branko, *Istoriografske kontroverze*, Službeni list SRJ: Beograd, 1998.

⁴ Овде је важно указати на две ствари: прво, наведени зборник и у немачкој хуманистици представља изузетак у погледу на проблеме хуманистике и употребе језика, а друго и важније – српска и балканска историографија већ неколико деценија преко пројектних циклуса и система евалуације трпе притисак немачке историографије, њихових наратива и језика. Један од важнијих и истрајнијих полемичара са немачком историографијом је историчар Миле Бјелајац. О проблематизацији историографског језика и немачке историографске критике упућене српској историографији, поред осталог, видети у: Драгишић, Оливера, „Тргни се Герда: Историографско читање 'Голмановог страха од пенала'“, *Хандке у Србији 2*, Зборник радова, Ур: Душко Паунковић, Београд: УКПС, 2022, 153-185.

Једно од најважнијих средстава такве, новцем и идеологијом мотивисане науке, јесте употреба спина. Коњуктиви на почетку неког чланка (на пример „могло би“), у његовом закључку прерастају у индикативе (на пример „је“). Најпроблематичнијим се сматра избегавање писања у првом лицу јединине, које је често замењено првим лицем множине, („сматрамо“, „констатујемо“, „мислимо“). Елиминацијом говора у првом лицу јединине постиже се необичан ефекат у којем читалац има утисак као да су научник и његов језик само алат науке као неке више силе која са апстрактних висина саопштава коначна знања. Елиминисање говора у првом лицу јединине научника подиже на ниво „привидно објективног гласноговорника науке“ и прибавља му готово свештенички ауторитет, али га и разрешава личне одговорности.⁵

Свему наведеном додајем још неке језичке проблеме из Кремптонове синтезе, које ћу илустровати примерима из самог текста.

Кремптон у поглављу *Увод* каже: „Када су борбе окончане, *сматрало се* да је потребна енергична, координисана сила... која ће спровести *свеобухватне програме привредног и друштвеног препорода*.“ (курзив О. Д.).⁶ Даље: „Десница је *дискредитована* својом везом са *агресивним фашизмом*...“.⁷ Потом: „За време рата, у Албанији, Грчкој и Југославији *настале су* веома моћне снаге отпора, *иако* је у све три државе било жестоког супарништва и често отворених сукоба између различитих група отпора.“⁸ Онда: „Борба за политичко наслеђе *почела је* много пре него што се Вермахт *повукао*...“.⁹ Па: „Пре совјетско-југословенског разлаза, *изгледало је* да су све балканске земље, осим Грчке, *предодређене да постану* комунистички сатрапи Совјета.“¹⁰ Такође: „...до краја шездесетих година свака балканска држава *одредиће сопствено* спољнополитичко сврставање.“¹¹ Даље: „Одмах после рата *фронтови су* поамним и суровим *нападом елиминисали десничарску опозицију*...“.¹² Затим: „Сукоб са црквом *сводио се на расправе* о образовању и власништву над верским институцијама...“.¹³ Онда: „Непосредне *последнице*

⁵ Петар Драгишић, *Die verlorene Wissenschaft. Versuch einer Katharsis nach Corona*. Herausgegeben von Klaus Buchenau und Matthias Fechner, Hannover/Stuttgart: ibidem Verlag, *Историја 20. века*, 2 (2024), 370-373..

⁶ Кремптон, Џ. Ричард, *Балкан после Другог светског рата*, Београд: Clío, 2003, с. 16.

⁷ *Исто*, 16.

⁸ *Исто*, 17.

⁹ *Исто*, 17.

¹⁰ *Исто*, 19.

¹¹ *Исто*, 19.

¹² *Исто*, 19.

¹³ *Исто*, 20.

прекида са Западом, довешће до јачања веза са Москвом.“¹⁴ Даље: „Совјетски модел је пренесен у војску, полицију, образовање...“.¹⁵ Затим: „Осим народне милиције, постојали су народни судови...“.¹⁶ „Од свих супарника комуниста, најлакше су неутрализовани племићи-земљопоседници...“,¹⁷ и тако даље.

Проблематичне реченице читалац налази у целој Кремптоновој синтези, но наведени примери из Увода илуструју стил његовог писања историје Балкана. Из наведених примера може се уочити да је коришћењем, на пример, пасива, аутор избегао обележавање субјекта, па је самим тим остало сакривено и питање одговорности за грађански рат, изградњу послератног политичког система и за последице светског рата на Балкану.¹⁸

У првој реченици пише: „Када су борбе окончане, сматрало се да је потребна енергична, координисана сила... која ће спровести свеобухватне програме привредног и друштвеног препорода.“ Најпре, борбе нису саме од себе престале, нити су престале одједном на целом Балкану, већ је Црвена армија уз конкурентско финансијско и војно присуство британских командоса на територији растурене Југославије, постепено *истеривала* немачку нацистичку војску (која се није *повукла*). Ни то није довољно објашњење да би се разумеле последице рата на балканском простору: румунску и бугарску војску је Црвена армија подредила својој команди после државних удара које је претходно, уз компликован међусавезнички план и уз домаће сараднике, савезнике и плаћенике, извела у Букурешту (28. август 1944) и Софији (9. септембар 1944).¹⁹ Посебно је сложено питање државног удара у Југославији 27. марта 1941. године.²⁰ Уз то, није важно само *када*

¹⁴ Исто, 20.

¹⁵ Исто, 20.

¹⁶ Исто, 21.

¹⁷ Исто, 21.

¹⁸ На заједничку одговорност Западних савезника и СССР-а за судбину Балканаца после Другог светског рата указали су историчари попут Љубомира Огњанова и Алексеја Тимофејева: Любомир Огњанов, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, София: Бџлгарската академия на науките, 1993; Тимофејев, Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*, ИНИС: Београд, 2011.

¹⁹ Оливера Драгишић, *Комунистичко освајање власти на Балкану 1944-1947. Румунија. Бугарска. Југославија*, Београд: ИНИС, 2023.

²⁰ Sulzberger, C. L. *Sedam kontinenata i четрдесет година. Sažetak memoara*, Zagreb: Globus, 1977, 31–32; Тимофејев, Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*, ИНИС: Београд, 2011, 225; Богдан Кризман у емисији *Југославија у рату 1941-1945 / 27. март 1941.* – https://www.youtube.com/results?search_query=jugoslavija+u+ratu+1941-45+epizoda+1; ; „Танасије Динић – ’27. март дело јудео-англосаксонског садизма, мрачног Интелигенс сервиса, Слободних зидара и комунизма’, 1943”, у: Branko Petranović, Nikola Žutić, 27. mart 1941. *Tematska zbirka dokumenata*. Beograd, 1999; Грегорић, Данило, *Самоубиство Југославије. Последњи чин југословенске трагедије*, Универзитет у Мичигену: Југоисток, 1942; *Jugoslavija je bila osuđena na smrt. Smisao moskovskog sporazuma*. Zagreb: Globus-

су борбе окончане, већ и како су окончане, а то је повезано са питањем и где су окончане. Оваквим начином писања, Кремптон избегава једно од најсложенијих питања из завршнице рата, а то је питање укључивања фашиста, нациста и расиста у поредак који су савезници заједно правили на Балкану, као и питање да ли су балканске престонице биле центри одлучивања у својим земљама. Посебно је осетљиво питање укључивања хрватске територије у послератну Југославију после извршеног геноцида над Србима, Јеврејима и Циганима.²¹

Други језички проблем односи се на употребу еуфемизама: последице рата су описане као *свеобухватни препород*. Посебан језички проблем представља комбинација пасива са еуфемизмом, као када Кремптон каже: „Десница је *дискредитована* својом везом са *агресивним* фашизмом...“. Неразјашњен појам „десница“ обухвата широк спектар политичких, војних и културних групација, организација и институција, од оних нацистичких, фашистичких и расистичких, до десних крила партија у народним фронтовима којима су управљали западни савезници.²² Услед тога су се, са почетком Хладног рата, западни савезници и њихова дипломатија жалили Совјетском Савезу и њиховој дипломатији због неодмерене употребе речи „фашиста“ за британске представнике у народним фронтовима.²³ У реченици „Десница је *дискредитована* својом везом са *агресивним* фашизмом...“ реч *агресивни* је вишак који долази из идеолошке провинијенције. Нови систем није био мање агресиван од фашистичког. А реч *дискредитована* обухвата широк спектар савезничког и комунистичког деловања које укључује распон од јавног срамоћења, до убиства противника.

У реченици „За време рата, у Албанији, Грчкој и Југославији *настале* су веома моћне снаге отпора, *иако* је у све три државе било жестоког супарништва и често отворених сукоба између различитих група отпора“, много тога није у реду. *Снаге отпора* је еуфемизам за сложену слику четника и партизана које поготово у почетку нису биле моћне, а нису ни саме од себе

Arhiv Jugoslavije, 1984.; Животић, Александар, *Московски гамбит: Југославија, СССР и продор Трећег Рајха на Балкан 1938-1941*, Београд: Clio, 2020; Đilas, Milovan, *Memories of a Revolutionary*, First Edition: New York, 1973; Vukmanović, Svetozar Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*. Knj. 1, Komunist: Beograd, 1971.

²¹ Radelić, Zdenko. „Hrvatska seljačka stranka u ratu 1941-1945“. *Časopis za suvremenu povijest* 27/3 (1995), 441-459.

²² О распону на десном политичком спектру у: Miloradović, Goran. „Ustasha Ideology in the European Context in the 20th Century: An Attempt at a Typology of Modern Dictatorships and Extreme Ideologies“. *Repeating history 1941–1991? Two Break-ups of Yugoslavia as Repeating History? Serbian Perspectives*. Ed. P. Marković, B. Dimitrijević, 193–212. Belgrade: Institute for Contemporary History, 2021.

²³ О десним политичким снагама у народним фронтовима у: Dragišić, Olivera, „Narodni front Jugoslavije: Karakter, specifičnosti i funkcija“, *Istorija 20. veka*, 1-2023, 99-116.

никле као печурке после кише, како се то обично у савезничким и домаћим историографском дискурсу после сукоба Тита и Стаљина тврдило.²⁴ Ако би се посматрао само југословенски простор и два доминантна покрета отпора, четници и партизани, најпре би се на основу савремених сазнања морало рећи да антифашистички покрети отпора нису *настали*, већ су их, свако са своје стране, *организовали, водили и финансирали* Западни савезници (Британија, потом Америка) и СССР. У збиркама извора су објављена документа у којима су представљени детаљни мобилизациони планови како једне, тако и друге стране, британско-четничке и совјетско-партизанске. Пошто четници и партизани нису били никакви независни војни и организациони фактори, они нису ни могли бити моћни, односно били су објекти, а не субјекти у догађајима на Балкану крајем Другог светског рата. Уколико се има у виду да је између четника и партизана као савезничких војних крила на југословенском простору био вођен грађански рат, коме су онда те снаге пружале отпор? Осим што су га пружале нацистичкој Немачкој, пружале су отпор и међусобно. Изостало је објашњење сукоба, а сукоби су били мотивисани почетком Хладног рата.

„Борба за политичко наслеђе *почела је* много пре него што се Вермахт повукао“ је реченица у којој није јасно шта је то „политичко наслеђе“, нити како, где и када је борба за то „наслеђе“ почела, а још мање је јасно ко је ту борбу водио. Осим тога, Вермахт се није *повукао*, него је био поражен и истеран са Балкана, а у хладноратовском контексту Кремптон употребљава реч *повукао* како би избегао потенцирање заслуга СССР-а за пораз нацистичке Немачке. Када се каже да су све земље на Балкану, осим Грчке, биле *предодређене* да постану совјетски сатрапи, аутор не каже ко им је такву судбину одредио. Тешко је превидети прецизне међусавезничке договоре о њиховом послератном присуству на Балкану, услед чега се може рећи да је судбина балканских земаља била одређена у Лондону, Москви и Вашингтону. У процесу додељивања Балкана (са изузетком Грчке) Совјетском Савезу, велику улогу и одговорност имали су Западни савезници. Но, после пада СССР-а, односно после такозваних плишаних револуција и велике победе Америке, у западним историографијама су историчари почели да инсистирају на ексклузивно совјетској кривици за све злочине почињене на Балкану, што није довољно прецизна, нити тачна историографска интерпретација прошлости.²⁵ Такође, кроз тврдњу

²⁴ Осим тога, на крају рата су западни савезници у свим балканским земљама организовали антикомунистичке покрете отпора. – Тимофеев Алексей Юрьевич, Тасич Димитар, Драгишич Оливера, *Война после войны. Движение сопротивления на Балканах 1945-1953*. 22, Москва: Вече, 2019.

²⁵ На пример у: *Soviet Occupation of Romania, Hungary, and Austria 1944/45-1948/49*, Ed. Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler, Ottmar Traşcă, Budapest-New York: Central European University Press, 2015, с.1. – У предговору збирке

да је свака балканска земља до шездесетих година *сама* одредила своју међународну позицију, Кремптон балканске земље представља као суверене и као субјекте на међународном нивоу, што оне нису биле.²⁶

У реченици „Одмах после рата *фронтови су помамним и суровим нападом елиминисали десничарску опозицију...*“ поново је изостављен субјекат, а придевима „помамним“ и „суровим“ (нападом), сакривена је чињеница да је салама тактика којом су комунисти постепено разним стратегијама одстрањивали десничарска крила из фронтовских партија била последица међусавезничких договора. Није јасно одакле долази *помамност* у окршајима у фронтовским борбама када се зна да су фронтове заједно правили Западни савезници и Совјети. Сукоб са црквом није се сводио на *расправе*, већ на конфискације, убиства, рушења верских објеката, протеривање свештеника и сличне поступке које је нова власт, у чијем су се језгру налазили комунисти вођени инструкцијама из СССР-а, спровела као мере сламања институције Цркве, односно дисквалификације једног од снажних супарника на политичком пољу послератне борбе.

„Непосредне *последнице прекида са Западом, довешће до јачања веза са Москвом*“, каже Кремптон, али у тој реченици је све натрашке изречено. Није прво „дошло“ (безлично) до прекида (кога, чега, када, шта је прекинуто?) са Западом (којим Западом?), да би потом, опет безлично, „дошло“ до јачања веза (кога и чега?) са Москвом. Британија је пре рата имала широку обавештајну мрежу на целом Балкану, развијене културне институције и економске интересе, а све то је постепено потискивано не само наглим јачањем СССР-а у рату, већ и британским добровољним и поступним повлачењем са Балкана услед њеног постепеног слабљења

извора пише: „The fate of Eastern Europe after World War II was decided by the Soviet Union alone. Great Britain and the United States had no influence on the Soviets [...]”. Напротив, совјетско етаблирање на Балкану било је последица савезничких договора и компромиса у време када је систем био постављан у периоду 1943–1947. године. Све потоње интерпретације овог раздобља биле су одређене хладноратовским околностима, а затим и последицама такозване „плишане револуције“.

²⁶ На пример, приликом потписивања Примирја између румунске владе и СССР-а, у септембру 1944. године је совјетска страна из текста уговора избацила претходно предвиђене речи *независност* и *суверенитет*. – FRUS, *The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State*, Ankara, September 3, 1944, 214; Сама реч *суверенитет* била је предмет дискусије за Париску мировну конференцију Стаљин је инструишући своје преговараче, Стаљин је предложио: „Да се супротставимо укључивању у текст Договора установљавање суверенитета, под изговором да се већ самим чином закључивања Мировног договора установљује бугарски суверенитет. Ако се Американци и Британци позову на то да таква тачка већ постоји у договору са Италијом, да се изнесе наше становиште да би тачка о суверенитету требало да се избаци из свих договора.“. У: Драгишић, Оливера, *Комунистичко освајање власти на Балкану 1944-1947. Румунија. Бугарска. Југославија*, Београд: ИНИС, 2023, 214.

током рата. У средишту њеног повлачења са Балкана налазе се *договори* са СССР-ом и сагласност Америке око постигнутих договора између Британије и СССР-а. Даље Кремптон каже да је совјетски модел (чега?) *пренесен* у све институције балканског друштва (како?), али онако како је написано изгледа да је совјетски модел пао с неба, те да никакве везе није имао са инструкторима, партијским кадровима, новцем, идеологијом, геополитичким и економским интересима. Уз то, Кремптон каже да *су постојали народни судови*, (уз народну милицију која је такође *постојала*), па читалац може да помисли како су те институције саме настале или како су на Балкану одвајкада постојале. За племиће еуфемистички каже да су *неутрализовани*, али не каже шта то тачно значи.

Могући договори на празнине у тексту

Форма научног чланка својим обимом не дозвољава могућност одговора на све празнине које је у једној синтези попут Кремптонове могуће учити. Због тога ћу овде навести један од могућих начина да се на такву једну празнину детаљније одговори. Нека то буде попуњавање оних нејасноћа из реченице: „За време рата, у Албанији, Грчкој и Југославији *настале* су веома моћне снаге отпора, *иако* је у све три државе било жестоког супарништва и често отворених сукоба између различитих група отпора.“ Шупљине и нејасноће произлазе из речи *настале су* и *иако*. Снаге отпора нису настале саме, већ су их формирали савезници. Тим сазнањем могуће је проблематизовати две велике историографске тезе које су до сада имале доминантно место у историографским наративима, како страним, тако и домаћим. Прво: да савезници нису имали ништа са грађанским ратовима у земљама у којима су инсталирали своје партизанске јединице, самим тим ни одговорност за смрти и несреће које су изазвали у настојању да на Балкану одбране своје политичке и економске интересе. Друга се више тиче домаће социјалистичке историографске тезе коју су подржавали историчари хладноратовске западне Европе и Америке, а која је била формирана поле сукоба Тита и Стаљина. Она још увек истрајава у историографским наративима, а заснива се на нетачној тези да је југословенски партизански покрет самоникао, те да се на њему темељио југословенски суверенитет.

У настојању да се ова празнина попуни, једном документу могуће је поклонити висок степен историографске пажње. Реч је о недавно објављеном документу у збирци извора коју су приредили бугарски историчари, а у којем је бугарска војна служба за сопствене потребе анализирао развој партизанског рата на Балкану. Од такве анализе је, поред осталог, зависила њихова способност одбране док се Бугарска налазила у савезништву са нацистичком Немачком. Тицала се прикупљања информација о организовању

партизанског рата у залеђини немачког фронта. Документ је важан због најмање две чињенице на које указује: 1) да су партизанске покрете на Балкану организовали и водили Совјети, 2) да су совјетски мобилизациони планови у погледу организације партизана српски етнички простор поделили на више ратних и оперативних театара. Уколико у виду имамо чињеницу да је послератни административни систем никао из војне организације, онда овај документ постаје значајан у настојању да одговоримо на питање: како су совјетски комунисти и видели српски простор током рата и како је таква њихова перцепција српског етничког простора кореспондирала са послератном административном поделом унутар Југославије?

Анализа је настала у априлу 1944. године, на основу рада војне службе.²⁷ У том документу, поред осталог, пише да Велика Британија и СССР до краја 1941. године нису имале јасну идеју о планираном вођењу партизанског рата на Балкану, те да се таква идеја у главним командама две државе профилисала током лета 1942. године, када су истовремено, али независно, две државе почеле организованије да изграђују и да воде покрете отпора на Балкану. Упоредо са отварањем Источног фронта, при штабу совјетске Главне команде било је организовано *Одељење за партизански рат*, чији је задатак било организовање и вођење партизанског рата у позадини немачког фронта. У оквиру њега било је формирано одељење *Балкан*, које је имало три секције: *Бугарска*, *Југославија* и *Грчка*. Прве акције *Одељење за партизански рат* је организовало у Бугарској током августа 1941. године, када је у Бугарску илегалним путем стигао совјетски пуковник Цвјатко Радојнов. Том приликом је у земљу било убачено неколико саботажних група, чији је задатак био да поставе основе партизанских јединица у провинцијским местима. Пре него што су успели да развију мрежу, бугарска обавештајна служба их је открила и уништила.²⁸

После таквог неуспеха, који је Совјете коштао живота њихових елитних кадрова, у *Одељењу* је стратегија била промењена утолико што је импровизовани приступ партизанском рату био напуштен и што је команда одлучила да се његовој организацији посвети систематичније. Тада је било одлучено да се Балкан, јужно од Дунава (дакле, изостављене су Румунија и Војводина), претвори у јединствено поље партизанског

²⁷ „Из разузнавателно известие на Началник-щаба на войската за партизанската война на Балканите и в България, Коминтернът и България (март 1919 – септември 1944)“, *Архивите говорят I-II*, Документи, София: Главно управление на Архивите при министарския съвет, 2005, 1078–1085.

²⁸ Оливера Драгишић, „Иван Винаров: биографија као прилог разумевању транснационалног приступа у историографским истраживањима балканске прошлости“, *Традиција и трансформација: транснационална искуства југословенске историје, тематски зборник*, Књ. 2, Београд: ИНИС, 2019, 229–320; Иван Винаров, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, София: Изд-во на БКП, 1969.

деловања, којим ће *Одељење* руководити из једног центра. Балкански простор је требало да буде подељен на партизанске територије, које би представљале засебне оперативне театре. У првом тренутку је као основа за поделу на ратне театре била узета ситуација из 1941. године, тако да је било одређено постојање три ратна театра.

Први ратни театар требало је да буде бугарски ратни театар у оквиру њених нових граница, други је требало да буде српско-хрватски, са Црном Гором и Албанијом, и трећи је требало да буде грчки театар. Са таквом поделом простора нису били сагласни грчки и српски комунисти, који су протестовали због препуштања моравске, беломорске и македонске области Бугарској. Тада је група „националних комуниста“, који су сматрали да совјетизација Балкана треба да буде извршена по националном принципу, претрпела идејни пораз (у документу се не наводи ко су били „национални комунисти“). Тако је половином 1942. године *Одељење* израдило други план, по којем је бугарски оперативни театар био сведен на њене границе из 1940. године, југословенски је био одређен њеним границама уз додавање Албаније, а грчки, као и бугарски, по границама из 1940. године. Тиме нису били задовољни „југословенски другови“, који нису могли да се помире да ће бити враћени у старе југословенске оквире, па макар они били организовани и по совјетском моделу. Та струје се звала „федерални комунисти“ и они су захтевали аутономију југословенских „народа и народности“. Под њиховим утицајем, југословенски оперативни театар је био подељен на следећи начин: хрватској војној области припале су Словенија, Славонија, Босна, Херцеговина и Далмација, црногорска војна област обухватала је територију Црне Горе, македонска партизанска војна област обухватала је скопску и битолску административну област, а српска партизанска војна област обухватала је Шумадију, Поморавље и Косово. Но, таквом поделом нису биле задовољне македонска и албанска страна, па су из српске партизанске војне области биле издвојене аутономна област Косово, Нишки округ и Поморавље.

И грчки комунисти су добили задатак да северно од Бистрице организују аутономну партизанску област која би на запад ишла до Струме и која би у оквиру централног руководства партије добила своје посебно македонско одељење. На крају, Совјетска команда је крајем 1942. године установила коначну партизанску прерасподелу на Балкану. На том месту у документу се упућује на извесну шему која је требало да буде прилог документа, али та шема, која би била од изузетне важности за реконструкцију питања ко је и када одредио унутрашње границе Југославије – у документу недостаје.

Из групе „федералних комуниста“ издвајала се једна још оштрија група такозваних „интегралних (чистих) комуниста“. Њихов циљ је био да се хрватска партизанска војна област подели на мање аутономне области –

словеначку, хрватску, босанску, херцеговачку и далматинску, да се бугарска горњоцумајска област прикључи македонској аутономној области, да се бугарска територија укључи у Југославију и да се у Москви више не третира као засебна земља. То је требало да буде нова совјетска република Јужних Словена, подељена на 12 области: словеначка, хрватска, босанска, херцеговачка, далматинска, шумадијска, косовска, црногорска, албанска, македонска, нишавско-моравска и бугарска. Из тога се може закључити да је српски народ био, по тој пројекцији, подељен у највише области. Грчка је изостала. Том обједињеном територијом је у војном смислу требало да заповеда Врховни штаб Југословенске партизанске ослободилачке војске на челу са Титом. Изгледало је да је такав план почео да се прихвата у Москви. Бугарски обавештајац је то проценио на основу чињенице да је већ следеће године Словенија била одвојена од Хрватске, међу аутономистима у Македонији била је појачана пропаганда о прикључењу Горње Цумаје њеној територији, врх бугарске партије чекао је инструкцију о потчињавању партизана Титовој команди, а било је и таквих предлога да Тито буде замењен неким командантом из СССР-а, чиме би се национална трвења превазишла. Тако је најпре била израђена политичка и територијална основа, по којој је даље била организована партизанска борба, што се најбоље видело по мобилизационом плану *Одељења за партизански рат*. На врху командне пирамиде налазила се *Совјетска главна команда – Генералштаб*, испод којег се налазило *Одељење за партизански рат*, а под њим одељење *Балкан* са три територијална устаничка штаба: Југославија – Тито, Бугарска и Грчка. Потом главни обласни штабови: Словеначки, Хрватски, Црногорски, Албански, Косовски и Српски (Шумадијски). Команда је рачунала да је могуће по том плану окупити око 700.000 партизана, што није било реално очекивање, а посебно је мали одзив био у Бугарској. Мобилизациони план почео је да се спроводи већ крајем 1942. године.

Тако, процењује се у анализи, партизански рат на Балкану није била никаква стихијска, већ организована и осмишљена појава. Са друге стране, ни Велика Британија није дангубила у ратном организовању балканског простора. Пажња Британије за Балкан, како извор бележи, повећала се са падом Ромелових трупа у Африци. Надајући се војном продору на Балкан из Средоземља, Британија се интензивније посветила организовању партизанских чета. Деловање Сарафоса и Михаиловића каналисала је управо британска страна, која је у оба тора послала по једну групу за везу састављену од британских официра и подофицира, специјалиста за партизанско ратовање и саботаже, односно од командоса. Тако су та два покрета била вођена из британске средоземне команде. И британски стратежи су израдили мобилизациони план: на врху њихове команде налазила се енглеска саботажна армија *Блиски исток* у Каиру. Њој су била подређена

руководства два покрета, Михаиловић и Сарафос. Рачунали су да располажу са 40 устаничких дивизија од по 6.000 бораца (око 240.000 бораца).

Совјетски и британски мобилизациони планови показују до које мере су савезнички циљеви и интереси пренебрегавали српске националне интересе, иако су Срби у два светска рата били на страни савезника и победника. Питање победе у ратовима, посебно српске перспективе у тим победама, у историографији мора бити проблематизовано, посебно када је у науци позната карта из Првог светског рата на коју су учртани минимални и максимални српски интереси у погледу територија које би Срби добили после Великог рата. Карту је нацртао Јован Цвијић, а била је предата руском царском дипломати у Београду (1914-1915) са идејом да се на међународним послератним мировним конференцијама испита могућност одбране таквих српских интереса. Српска дипломатија је царску Русију видела као потенцијалног адвоката на послератној међународној мировној конференцији, али је „адвокат“ током револуције 1917. године умро. Последице су биле такве да су бољшевици у два наврата објавили Цвијићеву карту на којој су биле учртане српске територијалне претензије са циљем обелодањивања „великосрпских претензија“. Смисао објављивања карата је био да се „великосрпске претензије“ осујете. Карта је најпре била објављена у *Правди*, а потом је објављена и у збирци извора у оквиру историографске школе Покровског.²⁹ Бољшевички рад на разбијању јединства српских територија почео је и пре Другог светског рата, али је совјетски мобилизациони партизански план један од важнијих докумената који у том правцу повезује предатну са послератном сликом српског етничког и територијалног простора.

Цвијићева карта³⁰

Што се тиче оног дела реченице који почиње везником *иако*, ваља напоменути одакле су долазили окршаји између покрета отпора, и још

²⁹ Детаљније у: Милорадовић, Горан, Тимофејев, Алексеј, *Международные отношения в эпоху империализма: Документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.: Серия 3. 1914-1917 гг. Т.7.ч.1, Подгот. к печ. Ф.О.Нотович, Ленинград: Госсоцэконизд, 1935, 111-114.*

³⁰ **Превод легенде: „Цвијићева карта“**

Размера

Условне ознаке

- Садашње границе држава
- Зацртане границе будуће Србије
- Територије којих се, како се сматра, може одрећи
- Граница између православног и католичког становништва Босне и Хрватске

Примедба: На оригиналу су називи на српском“ У: Милорадовић, Горан, Тимофејев, Алексеј, *Международные отношения в эпоху империализма: Документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.: Серия 3. 1914-1917 гг. Т.7.ч.1, Подгот. к печ. Ф.О.Нотович, Ленинград: Госсоцэконизд, 1935, 111-114.*

важније: одговорити на питање зашто су се покрети отпора међусобно сукобљавали ако су оба покрета била вођена из антифашистичких војних центара? Крајем 1943. године забележен је квалитативно нови тренутак у партизанској борби на Балкану. Велика Британија и СССР су почеле

међусобно опструирање на терену. Британци су схватили да је болшевички утицај на Балкану све снажнији. Англо-америчке војне снаге бројале су око 20.000 људи, а болшевичке око 120.000, што значи да су биле шест пута бројније. У извору се каже да су грађански рат подстакли Британци како би обуздали јачање партизана с намером да се постигне нека равнотежа снага на Балкану. Пошто та стратегија није довела до жељених резултата, британски стратеги су одлучили да се дубље укључе у партизанске (болшевичке) јединице. Мали британски штаб за везу при Титовим партизанима био је проширен. У јануару 1944. године била је послата нова многочлана мисија од око 40 официра и подофицира, на челу са генералом Маклејном. Њен циљ је био да се масовно обухвати команда над Титовим партизанима и да се тиме учврсти британски утицај међу партизанима. Осим тога, по партизанским штабовима биле су разаслате групе које су се састојале од једног британског

официра, једног југословенског официра и неколико подофицира. Такве су групе биле послате и у најмање партизанске јединице – у одреде. Циљ је био да се саботаже извршавају према британским инструкцијама. Независно од тог процеса, којим је требало преузети команду и ставити је под британску контролу, у Црну Гору је у фебруару била спуштена још једна група од око 500 људи, чији је задатак био да под своју команду чвршће вежу Албанију, Црну Гору, Косово и Херцеговину. У марту је у Херцеговини био организован штаб од 42 британска командоса, на Вису. И ту је циљ био да се преотме команда од Титових партизана и да се стави под британску контролу. Истовремено је, са истим циљем, и у Словенију била спуштена таква једна група. У марту је на Вис стигао и Рандолф Черчил, којем је било поверено руковођење операцијом у Далмацији, ка Црној Гори и у НДХ. Операција је даље подразумевала окупљање на Сицилији југословенске војске која је била изван отаџбине, од око 50.000 људи, на челу са Душаном Симовићем, са циљем да тим снагама буду евентуално ојачане Михаиловићеве чете, те да укупна контрола Британаца на Балкану буде знатно појачана.

Совјети су знали за британске намере, и на такве британске покушаје да преузму њихову војску одговорили су слањем совјетске војне мисије у Титов штаб.³¹ И совјетска мисија је у све партизанске штабове послала своје људе. На челу мисије се налазио генерал-лајтнант Корњејев. И у Словенију је послата таква једна мисија. Циљ је био да се, на крају рата, када је почело повлачење бугарске војске са територија које су до тада држали под окупацијом, партизанске јединице које су се налазиле на територији Македоније, око Ниша и у Поморављу, ставе под Титову команду.

Други један документ сведочи о британском обавештајном присуству пре рата на Балкану. Реч је о строго поверљивом документу британске Организације за специјалне операције (СОЕ) из 22. марта 1941, у којем се Черчил обратио Идну са упутством да се Југославија увуче у рат.³² Према том извештају, СОЕ у Румунији 1941. године није имала ниједног британског агента, али је зато имала низ организација на које се могла ослонити и којима је доставила новац, инструкције и материјал за борбу против Немаца. Стожер британског обавештајног деловања била је Манијуова Народна сељачка странка. Њена структура је два месеца пре писања извештаја била реорганизована како би могла да делује у складу са британским потребама у току немачке окупације Румуније. Манију

³¹ Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији...*, 297–317; Алексеј Тимофејев, *Нестајање руске емиграције у Југославији 1941–1954*, Београд: ИНИС, 2022, 296–298; Војислав Павловић, *Од монархије до републике. САД и Југославија (1941–1945)*, Београд: Clio, 1998, 93.

³² Marko Pivac, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941”, *Istorija 20. veka*, 3/2010, 192–212.

је Британцима гарантовао многобројне саботерске акције и ангажман великог броја људи у саботажама нижег интензитета, али и терористичке нападе на мање формације немачких војника. Поред Манијуове странке, Британци су створили и организацију Ардеалул, блиско повезану са Манијуовом странком. Главни ратни оперативац имао је конспиративно име *Прокопијус*, и радио је на повезивању свих британских сарадника у Румунији. Имао је малу и оперативну групу извежбаних саботера, њему лично подређених. Прокопијус је контролисао све комуникације и финансије. Постојале су још 3-4 мање групе на које Британци нису много рачунали, али које су *Прокопијусу* обећале сарадњу „на позив”. Главна радио-станица била је код Манијуових оперативаца, преко које су одржавали везу са британском Ратном централом у Цариграду. Британци су наведене организације снабдели мањим количинама високоразорног експлозивног материјала, али се запараво од Манијуа очекивало да преко својих људи, распоређених у структури власти, наоружање извуче из државних залиха и стави их на располагање британским оперативцима. Британија је Манијуа и финансијски обезбедила, мада се очекивало да би и сама партија своја средства ставила на располагање СОЕ оперативцима.

Главна база британског деловања у Бугарској била је земљорадничка странка (БЗНС), а главни оперативац Георги Димитров Гемето, чији је псеудоним био Џон. За разлику од Манијуове Народне сељачке партије у Румунији, која је била масовна и добро укореењена у Трансилванији, Геметова партија у Бугарској није била велика, али је била добро организована, са искуством рада у илегалу. Док у Манијуову оперативну способност Британци нису били сасвим сигурни, у Гемета нису сумњали. Бугарска полиција је 22. фебруара 1941. године растурила Геметову мрежу, која је припремала пуч, његов главни сарадник је био ухапшен, али је сам Гемето избегао хапшење, тако да у време писања извештаја СОЕ још увек није имала успостављене везе са њим. Геметовим одсуством снажна организација није била ослабљена, па је СОЕ одлучила да настави са снабдевањем оружјем Геметових људи у Софији – преко југословенске границе. Геметова партија имала је посебно организоване јединице на северу и истоку Бугарске које су укупно имале око стотинак људи, по 8-10 људи у десетак формација. Своју оперативност су те јединице показале 11. фебруара 1941. године приликом саботаже 32 вагона цистерни руске нафте. Друга група на коју се СОЕ ослањала били су протогеровисти, чији је главни агент носио име Томас. То су били професионални македонски терористи спремни да се сваког тренутка ставе на располагање Гемету. На њих су Британци, према својим проценама, могли да се ослоне у потпуности. „На вези” са Британијом, преко СОЕ, био је и Дамјан Велчев, али СОЕ није могла да процени у којој се мери могла ослонити на његов

ангажман. Поред наведених, под контролом СОЕ су биле и турске саботерске организације које су деловале у лукама на Црном мору, Бургасу и Варни. Те организације инструкције су добијале из Цариграда. Као што је Манију у Румунији поседовао радио-станицу за комуникацију са Цариградом, тако је и Гемето поседовао једну, за коју, до свог бекства из Бугарске, није успео да пронађе оператера, па је комуникација са Цариградом била организована преко „једног југословенског курира”. Гемето је био у блиској вези са српском Земљорадничком странком, која је, на предлог СОЕ, у ту сврху регрутовала два агента у Босилеграду. Гемето је располагао великом количином наоружања, али је после његовог бекства из Бугарске наоружање у Софију требало достављати из Грчке преко југословенске Земљорадничке партије. Велика количина новца – милион лева, била је депонована код митрополита Стефана.

Ни Југославија није била изузета из балканске СОЕ мреже. Названа је „секцијом са највише наде и веома разноликим везама”. У Словенији су сарађивали са „демократском групом” доктора Чока и професора Рудолфа (Рукавина), које су детектовали као пробританску и изразито антииталијански оријентисану групу. Контролисали су словеначке мањине у Истри и у Аустрији. Друга словеначка организација била је „Бранкова”, што је било конспиративно име уредника либералног листа *Јутро*, Милка Брезигара. Група је била важна јер је одржавала доста поуздане везе са сличним организацијама у Мађарској, Аустрији и Чехословачкој. Две организације, „Бранкова” и „Чок–Рукавина” су међусобно сарађивале. У Хрватској су „на вези” са Британијом биле „демократе” Већеслава Вилдера, затим неколико антииталијанских групација у Далмацији, посебно у Сплиту, али централа за „северозападну Југославију” налазила се у Загребу. Њу је држао британски вицеконзул Тревор Гленвил (Нерон). Организација се углавном ослањала на средње и ниже официре, у које је Британија имала више поверења него у „оне у Београду”. У Србији и Босни је главни ослонац СОЕ био Милан Гавриловић, мада је он био само „параван” за стварног шефа партије – Милоша Тупањанина (Стриц). Странка је била финансирана од јула 1940. године. Основни квалитет странке био је њена масовност, посебно у Босни и Старој Србији. „Земљорадници” су у сваком селу и граду имали по једног „агента”, а унутрашња комуникација и дисциплина, према британским анализама, биле су на изузетном нивоу. Тупањанин и Гемето су гајили међусобно поверење, које је чудило све, чак и СОЕ.

У оперативном погледу, Тупањанин је гарантовао да је могао окупити велики број сељака, „истих оних који су ратовали у претходном рату”, што је СОЕ процењивала као фактор на који се могла ослонити. Тупањанин је на југословенску владу утицао преко Бранка Чубриловића, министра пољопривреде и представника Земљорадничке странке. Други по реду

поуздани сарадник СОЕ био је Илија Трифуновић (Тата), који се налазио на челу свих националних удружења у Југославији – *Народна одбрана*, четници и разне друге организације. Наведене „родољубиве организације” су, према проценама СОЕ, чиниле кичму српског народа и као такве могле су бити употребљене против Немаца. Неке од организација имале су признат паравојни статус и њих је требало користити уз регуларну војску у случају немачке окупације. Тата се пред британским посматрачима добро показао својим утицајем на југословенску владу, који је остваривао преко војске. То је била једина групација која је могла да организује озбиљна војна разарања у Србији. На челу Трифуновићевих организација налазили су се људи, или њихови синови, који су имали искуство ратовања у Првом светском рату. Очекивало се да би најважније акције изводили у Босни и Старој Србији. У Црној Гори је СОЕ „држала на вези” пуковника Душана Радовића (Рођак), који је гарантовао могућност мобилизације око 1.000 људи. СОЕ је била у вези и са главним албанским изгнаницима у Југославији, Ганијем Бегом, Кокошијем и Абасом Купијем, који су, преко својих људи у Албанији, спроводили британске интересе. Комуникације у Југославији биле су поузданије и развијеније него у Румунији и Бугарској јер је главна радио-станица била стационирана у Београду са циљем њене аутоматске активације у случају потписивања пакта са Немачком или немачког напада на Југославију. Друга станица је требало да, у ратним околностима, буде премештана са места на место, углавном у планинама Југославије. Наведени подаци о обавештајној делатности Британије на Балкану доводе у питање неке досадашње историографске интерпретације прошлости, али за анализу структуре власти важно је приметити да су се многи сарадници СОЕ по окончању рата нашли у новој, послератној структури власти. У народне фронтове Румуније и Бугарске ушли су Манију и Гемето, а у Југославији су „земљорадници” кроз АВНОЈ били укључивани у нову власт и то углавном на простору Старе Србије и Црне Горе, где су били и најзаступљенији и најпотребнији.

Закључак

Историографска форма синтезе блиска је књижевној форми фикције или научне фантастике којој се приближава услед чињенице да су уопштавања и удаљавања од историографског детаља у таквој форми изражавања неминовна.³³ Што је већа удаљеност од историографског детаља, то се

³³ Понекад се историографска интерпретација прошлости која се своди искључиво на архивску грађу назива *бирокаратска фикција*. Драгишић, Оливера, *Комунистичко освајање власти на Балкану 1944-1947. Румунија. Бугарска. Југославија*, Београд: ИНИС, 2023, 42.

текст више приближава безличним формама изражавања. Субјекат и објекат ишчезавају, а ако их има чини се да су њихова места замењена. Самим тим узрочно-последична веза у тексту нестаје, а читалац губи представу о његовом смислу: ко или шта је управљало животом обичног човек у прошлости.

Читањем синтезе попут Кремптонове, не само да није могуће разумети историју Балкана и њене токове, узроке и последице, не само да није могуће увидети да су се центри који из којих је обликована судбина балканских народа налазили у удаљеним престоницама новонастајућих великих сила, већ читалац мора стећи утисак да су Балканци и њихове политичке и војне елите саме себи одредиле судбину, да су имале моћ да самостално делују, те да је одговорност за све лоше што се Балканцима десило – на њима. На тај начин се Кремптонова синтеза уклапа у наратив о *балканизацији* као мрачном и дивљем алтер егу цивилизованог западног света, потврђујући га и ојачавајући га.

Коме се Кремптон недореченим историографским језиком обраћа? Можемо ли претпоставити да је његов верни слушалац академац из англофоне историографије? Коме је степен нејасноће текста упућен, англофоној или балканској публици и којем њеном делу? Кремптонова синтеза представља само једну у низу од књига која својим наративом и језиком омета развој домаћег историографског вокабулара, теза и перцепција. С обзиром на чињеницу да служи као приручник за студенте на завршним годинама студија, али и да је због синтетичког приступа прошлости користи и много шири читалачка публика, њен језик мора бити темељно преиспитан.

Списак питања на која студент или просечан читалац не би могли да одговоре читајући Кремптонову синтезу гласи:

„Када су борбе окончане, сматрало се да је потребна енергична, координисана сила... која ће спровести свеобухватне програме привредног и друштвеног препорода.“

Када су борбе окончане на српској територији?

Шта се крајем рата сматра српским простором?

Када је завршен рат на југословенској територији?

Ко је сматрао да је потребно спровести „промену“ система?

Одакле почиње и ко води „промену“?

Како је изгледао друштвени и привредни „препород“?

Да ли је и за кога је то био „препород“ у Србији и другим деловима Југославије?

Да ли се заиста ради о свеобухватности?

„Десница је дискредитована својом везом са агресивним фашизмом...“

Ко спада у десницу?

Шта се подразумева под *дискредитацијом*?

Какве су тачно везе деснице са фашистима и да ли цела десница има везе са фашизмом?

Да ли је нови систем био мање агресиван од фашистичког?

„За време рата, у Албанији, Грчкој и Југославији *настале су* веома моћне снаге отпора, *иако* је у све три државе било жестоког супарништва и често отворених сукоба између различитих група отпора.“

Како су тачно настале „веома моћне снаге отпора“?

Зашто се спомињу само Грчка, Албанија и Југославија?

Колико су тачно снаге отпора биле моћне?

Зашто је било супарништва и сукоба међу покретима отпора?

Који од „моћних отпора“ преузима власт после рата и како?

„Борба за политичко наслеђе *почела је* много пре него што се Вермахт повукао...“

Шта је то *политичко наслеђе*?

Кад је, где и како тачно почела борба за власт после рата?

„Пре совјетско-југословенског разлаза, *изгледало је* да су све балканске земље, осим Грчке, *предодређене да постану* комунистички сатрапи Совјета.“

Коме је изгледало (ако се зна за процентуалну поделу Балкана)?

Да ли је Балканцима изгледало да су њихове земље спремне да буду совјетски сатрапи и шта се изненада десило са Југославијом?

Каква је то врста предодређености, судбинска, Божија или дипломатско-војна и шта су балканске елите и народи знали о својој предодређености?

„...до краја шездесетих година свака балканска држава *одредиће сопствено* спољнополитичко сврставање.“

Да ли су балканске државе биле самосталне, суверене државе?

„Одмах после рата *фронтови су помамним и суровим нападом елиминисали десничарску опозицију*...“

Ко су „фронтови“?

Ко води фронтове?

Како изгледају окршаји у фронтовима?

Одакле долази *помамност* у оквиру фронтовских борби?

„Сукоб са црквом водио се на *расправе* о образовању и власништву над верским институцијама...“

Са којом црквом?

Какве су то *расправе*?

Какав је однос цркве и државе у крајњем исходу?

„Непосредне *последнице прекида са Западом, довешће до јачања веза са Москвом*.“

Ко је имао посредне везе да би последице биле непосредне?

Ко је прекинуо са Западом? О којем је субјекту реч?

Да ли је хронологија тачна?

„Совјетски модел је пренесен у војску, полицију, образовање...”

Како?

„Осим народне милиције, постојали су народни судови...”

Од када?

Како су организован, ко их је организовао, када и са којим циљем?

„Од свих супарника комуниста, најлакше су неутрализовани племићи-земљопоседници...”

Шта се крије иза речи „неутрализација“?

Закључак гласи да из Кремптонове синтезе историје Балкана после Другог светског рата историју није могуће разумети, нити научити. Налази балканских историчара опречни су са наративом у овој синтези. Синтетички приступ историји је неопходна форма историографског изражавања, али језик синтезе мора бити предмет саморефлексије историографске струке јер је, услед сублимација, подложен манипулацијама, недореченостима и идеологизацији читалаца.

Објављени извори:

Архивите говора I-II, Документи, Софија: Главно управление на Архивите при министарския съвет, 2005.

Литература:

Bjelajac, Mile, „Istoriografija o građanskom ratu u Jugoslaviji 1941-1945“, *Istorija 20. veka* 1(1997), 129-144.

Bjelajac, Mile, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi naučne kritike. Srpska istoriografija i svet*, Beograd: INIS, 2011.

Богдан Кризман у емисији Југославија у рату 1941-1945 / 27. март 1941. – https://www.youtube.com/results?search_query=jugoslavija+u+ratu+1941-45+epizoda+1.

Војислав Павловић, *Од монархије до републике. САД и Југославија (1941-1945)*, Београд: Clio, 1998.

Vukmanović, Svetozar Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*. Knj. 1, Komunist: Beograd, 1971.

Грегорић, Данило, *Самоубиство Југославије. Последњи чин југословенске трагедије*, Универзитет у Мичигену: Југоисток, 1942.

Dragišić, Olivera, „Narodni front Jugoslavije: Karakter, specifičnosti i funkcija“, *Istorija 20. veka*, 1-2023, 99-116.

Драгишић, Оливера, „Тргни се Герда: Историографско читање 'Голмановог страха од пенала'“, *Хандке у Србији 2*, Зборник радова, Ур: Душко Паунковић, Београд: УКПС, 2022, 153-185.

Драгишић, Оливера, *Комунистичко освајање власти на Балкану 1944-1947. Румунија. Бугарска. Југославија*, Београд: ИНИС, 2023.

Драгишић, Оливера, „Иван Винаров: биографија као прилог разумевању транснационалног приступа у историографским истраживањима балканске прошлости”, *Традиција и трансформација: транснационална искуства југословенске историје, тематски зборник*, Књ. 2, Београд: ИНИС, 2019.

Драгишић, Петар, *Die verlorene Wissenschaft. Versuch einer Katharsis nach Corona*. Herausgegeben von Klaus Buchenau und Matthias Fechner, Hannover/Stuttgart: ibidem Verlag, *Историја 20. века*, 2 (2024), 2024, 370-373.

Đilas, Milovan, *Memories of a Revolutionary*, First Edition: New York, 1973, 369–373.

Животић, Александар, *Московски гамбит: Југославија, СССР и продор Трећег Рајха на Балкан 1938-1941*, Београд: Clío, 2020, 460.

Иван Винаров, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, София: Изд-во на БКП, 1969.

Изер, Волфганг, *Интеракција између текста и читаоца*, Књижевна критика, XX, 1989.

Јовановић, Мирослав, *Језик и друштвена историја. Против Вука*, Београд: Службени гласник, 2022.

Kosanović, M. Sava, *Jugoslavija je bila osuđena na smrt. Smisao moskovskog sporazuma*. Zagreb: Globus-Arhiv Jugoslavije, 1984.

Кремington, Џ. Ричард, *Балкан после Другог светског рата*, Београд: Clío, 2003.

Любомир Огнянов, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София: Българската академия на науките, 1993.

Milićević, Nataša, „Uporedna analiza radova Inštituta za novejšu zgodovinu i Instituta za noviju istoriju Srbije“, *Tokovi istorije* 1-2 (2000), 111-128.

Milićević, Nataša, Marković Peđa, „Serbian Historiography in the Time of Transition“, *Istorija 20. veka*, 1 (2007), 145-166.

Miloradović, Goran. „Ustasha Ideology in the European Context in the 20th Century: An Attempt at a Typology of Modern Dictatorships and Extreme Ideologies”. *Repeating history 1941–1991? Two Break-ups of Yugoslavia as Repeating History? Serbian Perspectives*. Ed. P. Marković, B. Dimitrijević, 193–212. Belgrade: Institute for Contemporary History, 2021.

Милорадовић, Горан, Тимофејев, Алексеј, *Международные отношения в эпоху империализма: Документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.: Серия 3. 1914-1917 гг. Т.7.ч.1, Подгот. к печ. Ф.О.Нотович, Ленинград: Госоцэконизд, 1935, 111-114.*

Николић, Коста, *Прошлост без историје. Полемике у југословенској историографији (1961-1991)*, Главни токови, Београд: ИСИ, 2003.

Петковић, Мина, Стратегије читања у приповеци Лето Радована белог Марковића, Семинарски рад, Ниш: 2015.

Petranović, Branko, *Istoriografske kontroverze*, Službeni list SRJ: Beograd, 1998.

Pivac, Marko, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941”, *Istorija 20. veka*, 3/2010, 192–212.

Radelić, Zdenko. „Hrvatska seljačka stranka u ratu 1941-1945“. *Časopis za suvremenu povijest* 27/3 (1995), 441-459.

Soviet Occupation of Romania, Hungary, and Austria 1944/45-1948/49, Ed. Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler, Ottmar Traşcă, Budapest-New York: Central European University Press, 2015.

Stanković, Đorđe, Dimić, Ljubodrag, *Istoriografija pod nadzorom (Prilozi istoriji istoriografije)* I, Službeni list: Beograd, 1996.

Sulzberger, C. L. Sedam kontinenata i četrdeset godina. Sažetak memoara, Zagreb: Globus, 1977.

„Танасије Динић – ’27. март дело јудео-англосаксонског садизма, мрачног Интелиценс сервиса, Слободних зидара и комунизма’, 1943”, у: Branko Petranović, Nikola Žutić, 27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata. Beograd, 1999.

Тимофеев Алексей Юрьевич, Тасич Димитар, Драгишич Оливера, *Война после войны. Движение сопротивления на Балканах 1945-1953*. 22, Москва: Вече, 2019.

Тимофејев Алексеј, *Нестајање руске емиграције у Југославији 1941-1954*, Београд: ИНИС, 2022.

Summary

Olivera Dragišić

THE END OF WORLD WAR II AND ITS CONSEQUENCES: ANALYSIS OF THE NARRATIVE IN CRAMPTON’S HANDBOOK

Like any other type of text, it is subject to historiographical deconstruction, especially since it has been noticed that it often tends to resemble bureaucratic fiction. Handbooks are closest to fiction due to the high degree of generalization. The greater the distance from the concrete document, the closer the text approaches impersonal forms of expression. The subject and the object disappear, and if there are any, their places seem to have been switched. As a result, the cause-and-effect relationship from the text disappears, and the reader loses the idea of the meaning

of knowing the past: whose responsibility it is and who or what governs his life, that is, who or what governed the life of an ordinary man in the past.

By reading a handbook like Crampton's, it is not possible to understand the history of the Balkans and its trends, causes and consequences, nor is it possible to see that the centers from which the destiny of the Balkan peoples was shaped were located in the distant capitals of the emerging great powers. Apart from that, the reader must get the impression that the Balkans and their political and military elites determined their destiny, that they had the power to act independently, and that all the responsibility for everything bad that happened to the Balkans rests with them. In this way, Crampton's handbook not only fits into the narrative of balkanization as a dark and savage alter ego of the civilized Western world, but also confirms and strengthens it, simultaneously removing part of the responsibility for balkanization from the center of power to which he, as a historian, belongs.